

ՄՈ.ՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Առաջին ժողովրդութիւնը կ. Խաղոյի երգը :

Ութերորդ և իններորդ դարերը Ալաւ ժողովրդոց համար նշանաւոր դարեր եղան, որովհետեւ այն ժամանակներուն իրենց մեռելատիպ թմբութիւնը թօթափեցին իրենց վրայէն և սկսան ազգ մը ձեանալ ու կազմուիլ: Ի՞շլ և այլ վտարանդիմասպատակող ժողովուրդներու լծոյն տակ խաւարամած երկայն ժամանակներ անցընելէն ետքը, սկսան ինքզինքնին մտածել, իմացան որ կարեոր եր միատեղ ժողովուիլ, կանոնաւոր պետութիւններ հաստատել, և այն երկրին տէրն ըլլալ՝ որուն վրայ այնչափ տատենէ՝ ՚ի վեր առանց պատուոյ ու առանց անուան կ'ապրէին: Իշանկով է որ հարաւային կողմերը՝ յունական կայսերութեան պաշտպանութեանը տակ Աերվիոյ ու Խորուադաց իշխանութիւնները հաստատուեցան Իշարաց և Պուլ կարաց գէմ զնելու համար. և արեւելեան կողմերն ալ՝ Ախւրիք և իր նորմանտայի Ա արէկները թէպէտ Ալովէններէն շրջապատած՝ ոռուական պետութեան հիմունքը դրին: Արեւմտեան դին՝ Ա իւեններն ու Առլէնք զի՞ասդ իրենց զլուխ ընտրած կ'ընդդիմանային Ի իթուանիացւոց. Ա որաւաք և Սէքերը իրենք զիրենք ամուր պատնէշ մը կանզնեցին ընդդիմարշաւանաց Դներմանիոյ, և իրենց այրական քաջութքը ազատեցան այն խեղճ վիճակէն, որուն մէջ ինկան Իշանակը և Պարնիայիք, որոնք իրենց սլաւ անունը գերւոյ անուան փոխեցին: Ինդ հակառակն Սէքերը իրենք զիրենք ամուր պատնէշ մը կանզնեցին ընդդիմարշաւանաց Դներմանիոյ, և իրենց այրական քաջութքը ազատեցան այն խեղճ վիճակէն, որուն մէջ ինկան Իշանակը և Պարնիայիք, որոնք իրենց սլաւ անունը գերւոյ անուան փոխեցին: Ինդ հակառակն Սէքերը իրենք զիրենք ամուր պատնէշ մը կանզնեցին ընդդիմարշաւանաց Դներմանիոյ, և իրենց այրական քաջութքը ազատեցան այն խեղճ վիճակէն, որուն մէջ ինկան Իշանակը և Պարնիայիք, որոնք իրենց սլաւ անունը գերւոյ անուան փոխեցին:

Ներն, որ այլ և այլ ժամանակներ գըտնուած են աշտարակներու կամ էկեղեցներու աւերակներու տակը: Ի՞յս պատերազմական երգերէն երկուք մը Լիպուսայի իշխատակիննութիրուած են, և կը ներկայացընեն զանիկայ իթրե օրինատու և վՃիռ կտրող խոռվայայզզ վիճաբանութեան մը մէջ, ու կը նկարագրեն անոր իրեն արժանի ամուսին մը ընտրելը՝ որպէս զի իր իրաւունքները պաշտպանէ: Իշայց որովհետեւ ասոնց հնութիւնը երկբայական կը սեպուի, անոր համար լաւագոյն կը համարինք մենք խօսիլ այնպիսի քերթուածոյ մը վրայ, որուն վաւերականութիւնը անժխտելի է, և հանուած է Վոնիկինհօֆ գտուած աղէկ ձեռագրէ մը: այս բանաստեղծութիւնը Յաղլանակ ծառագրից կ'ըսուի, լի է աշխուժիւ և խանդիւ, և հրաշալի կերպով կը նկարէ այն բնական լաւութեամբ պահնեալ ժողովուրդներուն բարքը, ցաւերն ու վիշտերը և հաւասքը, որոնք երկայն ատեն ընդգունեցան զքրիստոնէութիւն:

Պոհէմիացի ցեղ մը իր իշխանին մահուընէն ետքը ընկծուելով՝ ՚ի Դներմանացւոց և բռնադատուելով անոնց հաւատքն ընդունելու, ՚յապոյ անուանմը այս ցեղին գլխաւորը՝ ծածկաբար կը ժողվէ իր բարեկամները, կը յորդորէ զանոնք իրենց հայրենակիցներուն արութեամբ պաշտպանութիւն ընելու, և իր գունդը միացընելով Ալավոյի գընդին հետ, որ պատերազմի ընկեր էր իրեն, կը յարձակի թշնամեաց վրայ, որոնց հրամանատար էր Լիւտիկէք, կը սպաննէ անոնց գլխաւորը, սաստիկ ծարդ մը կու տայ անոնց, և կ'ազատէ իր հայրենիքը: Ի՞յս է ահաւասիկ քերթուածոյն նիւթը, և զրուածքին կերպը կը ցուցընէ որ հեղինակը ականատես վկայ էր: Լարծես թէ հիւսիսային երկիրներու պարտերուն ու սկալներուն պէս՝ ներշնչեալ բանաստեղծը ինքն անձամբ իրեն տաք խօսքերովը կը խրախուսէ հայրենիք պաշտպանողները, և կը գրգռէ եւանդեամբ անոնց վրէժինդրութիւնը ընդդիմգուողլընէ:

Ճողներու : Խարծես թէ կը լսես ու կը տեսնաս հեթանոսութեան չնշասպառ , բայց գեռ աննուածելի ոգին , որ վերջին անգամ կ'ընդդիմանայ այն անընդդիմակ ազգեցութեանը , որն որ համոզելով կամ բռնութեամբ նոր ու փըրկաւետ կրօնք մը տուաւ Խրոսպիոյ : Ինոր համար իրեն օգնականութեան կը կանչէ թէ լ իւմիրի՝ հին ժամանակներու քերթողին անունը , և թէ լ իզէ հրատի՝ պոհեմական ազգին օրորոշին անունը , և զՊօժի (աստուածք) , զՊիկս (սատանայ) , զՊիրաս (արհաւիրք) , զՊի էսնա և զՊորանա (ծընունգ և մահ) , և սրբազնն թուշուններն ու վայրագ և ամեհի գաղանները , որոնք գործադիր են երկնային վրէժխնդրութեանց : Ի՞սկ գրուածքը զուտ հայրենասիրութեան վառ զգացմամբ գրուած , և սրտաշարժ մելամաղձիկ գրչէ մը ելած ըլլալուն , իր քաղցրութեամբը կոտորածին ազգած սոսկումը կը բարեխառնէ և սերտ համակրութիւն մը ծնանել կու տայ մարդուս հոգւոյն մէջ : Ո՞տիկ դնենք բանաստեղծին :

“ Աեաւ անտառին մէջ ժայռ մը բարձրացած է . այս ժայռին վրայ կը ցատքէ սէգն Շապոյ . դաշտերուն վրայ կը նայի , և դաշտերը կը տիրեցընեն իր աչուըները : Ո՞այրենի աղաւնոյն պէս հեծեծելով՝ երկայն ատեն նստած կը կենայ , և երկայն ատեն կը տիրի : Ո՞էյ մ' ալ յանկարծակի եղջերուի մը նման կը խոյանայ անմարդաբնակ անտառին մէջ . մարդէ մարդ կը վազէ , զինուորէ զինուոր , բոլոր ան երկիրը պտրուելով . քանի մը համառօտ խօսք կ'ըսէ ՚ի ծածուկ , աստուածոց երկրագութիւն կ'ընէ և իր ճամբան կը շրունակէ :

“ (Եր մը անցաւ , երկրորդ օրն ալ անցաւ . բայց երբոր լուսինը լուսաւորեց երբորդ զիշերը , մարդիկը ժողվուած էին մութ անտառին մէջ : Շապոյ եկաւ ասոնց քով , տարաւ զասոնք հովտի մը մէջ , որ անտառին ամենէն

խորին հովիտն էր : Ինքը անսնցմէ շատ աւելի վար տեղ իջաւ , և իր քաղցրաձայն քնարը ձեռքն առնելով՝

„ — Ովեղագոր սրտով ու բոցավառ աչուըներով բարեկամներ , այն երգն որ ես հոս այս խորին հովտիս մէջ կը հընչեմ , սրտէս կը բղխէ , ’ի խորոց սրտիս՝ որն որ ծանր տիրութեան մը մէջ ընկըզմած է : Ո՞եր հայրը իր նախահարցը քով գնաց . ձգեց ինքը հոս իր որդիքը , իր կանայքը , առանց մեզմէ մէկուն զուրցելու թէ Բարեկամ , հայրական խորհուրդներ տուր անոնց :

„ — Եւ օտարազգին եկաւ բռնութեամբ . անծանօթ լեզուով մը կը հրամայէ մեզի , և հարկ է որ մեր տղաքը , մեր կանայքը առաւատուընէ մինչև իրիկուն օտար երկրին սովորութիւններուն ծառայեն . հարկ է որ մի միայն ամուսին ընկեր ըլլայ մեզի լ էսնայէն ինչուան Ո՞րանա :

„ — Ո՞եր անտառներուն որիներն որսացին իրենք . և հարկ է որ իրենց պաշտած աստուածներուն պաշտօն մատուցանենք : Ո՞ենք ալ չենք համարձակիր ճակասնիս զարնել մեր աստուածոցն առջեւ , կերակուր տանիլ իրենց արշալուսին , ինչպէս որ մեր հայրը կուգար կ'ընծայէր իրենց , և իրենց վրայ գովասանքներ կ'երգէր : Շոլոր ծառերը տապալեցին , և բոլոր աստուածները խորտակեցին :

„ — Ո՞չ , Շապոյ , քու երգերդ ու զղակի մարդուս սիրտը կը թափանցեն . քու տիրութեամբ տպաւորուած երգերդ՝ լ իւմիրի երգերուն կը նմանին , որուն ձայնն ու քնարը լ իզէ հրատի ու երկրիս ծայրերուն սիրտը կը շարժեն : Ինձի հետ մեր ամէն եղբարքը լաած են զայն . այո , աղնուական պարու մը սիրելի է աստուածոց : Երգէ . դու ունիս կարողութիւն բորբոքելու մեր հոգիները ընդդիմ թշնամոյն :

„ Շապոյ նայուածքով մը Ալավոյի փայլակնացայտ աչուըները նշմարեց , և յետոյ շարունակեց իր ազգյա երգերը .

„ Երկու տղաք՝ որոնց ձայնը կ'իմացնէր իրենց պատանեկութիւնը , խո-

ըին անտառէն դուրս ելան . սրով , տապարով , տիգով զինուած՝ իրենց մատաղ բազուկները գործածեցին առանձնութեան մէջ , և յետոյ նորէն ետ դարձան ուրախութեամբ . և բազուկնին հաստատուն կորովութիւն մը առած , և իրենց ոգիքը կուտի համար հասունցած ըլլալով , շրջապատեալ նոյն տարիքով եղբայրներէ՝ ամէնքը մէկտեղ յարձակեցան հասարակաց թշնամոյն վրայ , և իրենց կատաղութիւնը փոթորկի կատաղութիւն էր . և երջանկութիւնը , ատենուան մը երջանկութիւնը , նորէն եկաւ վերջապէս այց ելլելու իրենց հայրենեացը :

„ Եմէնքը մէկէն 'ի մէկ ինջան առ չշապոյ , ամէնքը գրկեցին զանիկայ իրենց ջղուտ թեերուն մէջ . սիրտ սրտի կը պատասխանէր ու ձեռք ձեռքի կ'անցնէր , և խելացի խօսակցութիւններ իրարու կը յաջորդէին : Արբոր գիշերը տեղիք կու տար արշալուսոյն , առանց ձայնի հովտէն վեր ելան , և առանձին առանձին ծառերուն երկայնութեանը վրայ երթալով՝ այլ և այլ կողմերէ անտառէն դուրս ելան :

„ (Յ) մը անցաւ , երկրորդ օրն ալ անցաւ . բայց երրորդ օրէն վերջը . երբոր գիշերը տարածեր էր իր ստուերները՝ չշապոյ անտառին մէջ երեցաւ , և իրեն հետ գունդ մը պատերազմիկներու . Ալավոյ անոր գիմացն ելաւ , և իրեն հետ գունդ մը պատերազմիկներու . ամէնքը վստահ իրենց գլխաւորներուն վրայ , ամէնքը ատելութք բորբոքած ընդդէմ թագաւորին , ամէնքը իրենց զէնքերովն սպառնալով անոր :

„ — Ալավոյ , ով իմ ամենասիրելի եղբայրս , կը տեսնաս սա կապոյտ լեռն որ շրջակայ դաշտերուն վրայ կը նայի : Եհաւասիկ հոն սիրտի երթանք : Եհրան արեելեան կողմը կը տեսնաս սա մթին անտառը : Հոն պիտի միանան մեր ձեռքերը . Ա ազէ դէպ 'ի հոն ազուիսու քալուածքով . ես ալ հոն կ'երթամ :

„ — Շապոյ եղբայր , ինչո՞ւ այն լե-

րան վրայ սրենք մեր զէնքերը : Հոստեղէն թագաւորին մարդասպան զօրաց առջեւն ելլանք ու զարնենք զանոնք :

„ — Ալավոյ եղբայր , կ'ուզեմ վիշապը ջղխել : Իրէն գլխուն վրայ քալէ . և իր գլուխը հոն վարն է :

„ Եկէն 'ի մէկ գունդը բաժնուելով անտառին մէջ՝ դէպ 'ի աջակողմ ու դէպ 'ի ձախակողմ զատուեցան . մէկ մասին հրամանատար էր Շապոյ , մէկալ մասին եռանդունն Ալավոյ : Եմէնքը խորին անտառներու մէջէն դէպ 'ի կապոյտ լեռը կ'երթան :

„ Հինգ անգամ արել երենալէն ետքը՝ դարձեալ ձեռքի տուին , և իրենց աղուիսու աշուլներովը հեռուէն տեսան արքունական գունդերը :

„ — Ուղղ լիւտիկք միացընէ իր լեգէոնները , բոլոր իր լեգէոններուն բաւական է մեր տապարներուն մի միայն հարուածը : Եհ , լիւտիկք , գուն ալ թագաւորին մէկ հպատակն ես իր մէկալ բոլոր հպատակներուն պէս . գնաքու ամբարտաւան տիրոջդ ըսէ որ իր վՃիռները ընդունայն ծուխ մին են :

„ լիւտիկք զայրացաւ , և շուտով մը հրաման տալով՝ բոլոր իր գունդերը մէկէն 'ի մէկ միացան իրարու հետ : Տեղոյն բոլոր տարածութիւնը լեցուեցաւ անոնցմավ , և արել կը փայլատակէր անոնց զէնքերուն վրայ . ամէն ստքերը պատրաստ են քալելու , ամէն ձեռքերը զարնելու լիւտիկքի նշան տալը տեսածնուն պէս :

„ — Ալավոյ , ով իմ ամենասիրելի եղբայրս , վազէ դու հոս աղուիսու քալուածքով , ես ալ զիրենք զիմացէն կը զարնեմ :

„ Եւ կարկուտի պէս Շապոյ կը ջարդէր զանոնք առջեւն . կարկուտի պէս Ալավոյ կը ջարդէր զանոնք ետեւէն :

„ — Եղբարք , ահաւասիկ անոնք որ մեր աստուածները խորտակեցին , մեր ծառերը արմատաքի խլեցին , և անտառներուն որիներն որսացին : Ես իսկ աստուածներն են որ զանոնք մեր ձեռքը կու տան :

„ Հանկարծ [թշնամեաց մէջէն] իւտիէք բարկութեամբ զեղեալ դէպ՝ ՚ի Շաապոյ կու գայ . և Շաապոյ աշուըները զայրացմամբ կրակ կտրած՝ ՚իւտիէքի վրայ կը յարձակի : Խնչպէս որ կաղնիները՝ անտառին մէջ հանուած կաղնիներուն վրայ կ'իյնան , Շաապոյ և ՚իւտիէք իրարու վրայ կը դիմեն բոլոր բանակին առջեռվը :

„ ՚իւտիէք կը զարնէ իր զօրաւոր սրովը , և վահանսին մինչև իրեք թիթեղը կը կտրէ . Շաապոյ կը բարձրացընէ իր պատերազմի տապարը ՚իւտիէքի վրայ , որ կը փախչի անկից . տապարը ծառի մը հանդիպեցաւ , որ բազմութեան վրայ զլորելով , պատերազմիկներէն երեսուն հոգի իրենց նախահարցը քովլ գնացին :

„ — Ա՛յ , աղաղակեց ՚իւտիէք կատաղութեամբ , մարդասպան հրէշ , զարհուրելի վիշապ , իմ վրաս փորձէ քուսուրդ :

„ Շաապոյ ձեռքը առաւ ՚իր սուրը և թշնամեոյն վահանը ձղքեց . ՚իւտիէք շողացուց իրեն թուրը , բայց սահեցաւ անիկայ խորտուբորտ վահանին վրայէնս ՚իրկուքն ալ գրգուռեցան իրենց հարուածները կրկնելու , և իրենց հարուածները ջախջախնեցին զրահնին . արիւնին կը վազէր , արիւնը առատար կը ցայտէր պատերազմիկներուն վրայ այս անհաշտ կոռուցն միջոցը :

„ Ա՛յեն ՚իր միջօրէն հասաւ , և միջօրէն կը խոնարհէր դէպ՝ ՚ի իրիկուն . և սակայն դեռ կը պատերազմէն , առանց մէկ կամ մէկալ կողմէն տեղիք տալու . հոս կը պատերազմէլ Շաապոյ , և հօն Ալավոյ , ՚իր եղբայրը :

„ — Ապանող դու , Պիկս կը կանչէ զքեզ . բաւական խմած ես մեր արիւնը :

„ Շաապոյ շողացուց ՚իր տապարը , ՚իւտիէք փախսաւ . Շաապոյ բարձրացուց ՚իր տապարը և թշնամեոյն վրայ իջեցուց . տապարը փայլակնացաւ ասպարին վրայ ու ձղքեց զայն , և անկեց ալ ներս մանելով՝ ձղքեց ՚իւտիէքի կուրծքը : Հոգին սարսափեցաւ հզօր տապարին առջեւ , և տապարը հինգ ձու

զաշափ հեռաւորութեամբ նետեց զհոգին զին զինուորաց մէջ :

„ Թանամեաց բերանները սոսկման աղաղակ մը հանեցին . մեր քաջերուն , Շաապոյի քաջ ընկերներուն բերանները ուրախութեան աղաղակ մը հանեցին , ուրախութեան լոյս մը փայլեցաւ իրենց ացքերուն մէջ :

„ — Եղբարք , աստուածք մեզի յաղթութիւնը կու տան : Գրունդ մը աջակողմը , ուրիշ գունդ մըն ալ ձախակողմը : Բներէք հովիտներուն ձիերը . թողի խխնջան անսնք անտառին ամէն կողմը :

„ — Շաապոյ եղբայր , առիւծ անվեհեր , շուտ վազէ հալածէ :

„ Շաապոյ մէկդի նետեց ՚իր վահանը . մէկ ձեռքը սուրն առած , մէկալ ձեռքը տապարը , արքունական գունդերուն մէջէն լայն ձամբաներ կը բանար իրեն : Օ մեզ ընկծողները կ'ունան , կը փախչին : Որաս պատերազմի դաշտէն կը վանտէ զանսնք և անսնք սաստիկ վախերնէն բարձրաձայն գոշիւններով կը պոռան :

„ Ձիերը կը խխնջան անտառին մէջ . Ձիու վրայ հեծէք , ձիու վրայ հեծէք , թշնամինները հալածեցէք բոլոր անտառին մէջ : Ով թեթև նժոյգներ , տարէք մեր վրէժինդիրները , տարէք դէպ՝ ՚ի մեր ընկծողները :

„ Ո՛եր պատերազմիկները ձիերուն վրայ ցատքեցին . անլնդհատ կը հալածէին զթշնամիս , հարուած հարուածի վրայ իջեցընելով կը յագեցընէին իրենց բարկութիւնը . և դաշտերը , լեռներն ու անտառները կ'աներեսութանային թէ աջակողմէն և թէ ձախակողմէն :

„ Ի՞նչենին կը գոռար հեղեղ մը որ ալիք ալեաց վրայ դիզելով կը վազէր . ետեւէ ետեւ անոր մէջ նետուեցան , ամէնքը կը դիմագրաւէին անոր սեաւ յորձանքներուն : Հեղեղը կլեց օտարազգիններէն մեծ մասը . բայց տարաւ հայրենեաց որդիքը , դիմացի ափունքը տարաւ զանսնք :

„ Բնդ մէջ բոլոր դաշտերուն , շատ

հեռու, գեռ աւելի շատ հեռու՝ ուրուը կը տարածէ իր ընդարձակ թևերն ու անյագաբար Ճնճղուկներուն ետեւէն կ'իյնայ։ Ծապոյի պատերազմիկները կը յարձակին ու կը դիմեն երկրին ամէն կողմը, իրենց թեթև նրայգներուն ոտքին տակը ջաղխելով ջախչախելով իրենց թշնամիները։ Ո՞ւ լեզնութեամբ լցուած, կը հալածեն զանոնք լուսոյն, արեւուն շողաւուն, խաւարային գիշերուան միջոցը, և արեւուն ծագելու ատենը գեռ զանոնք կը հալածէին։

„ Առջևնին կը գոռար հեղեղ մը որ ալիք ալեաց վրայ գիշելով կը վազեր. ետեւէ ետեւ անոր մէջ նետուեցան, ամենքը կը զիմագրաւէին անոր սեաւ յոր ձանքներուն։ Հեղեղը կլեց օտարազգիներէն մեծ մասը. բայց տարաւ հայրենեաց որդիքը, զիմացի ափունքը տարաւ զանոնք։

„ — Հոն վարը, գետ ՚ի մոխրագոյն լեռը, հոն թող կանկ առնու մեր վրէժինդրութիւնը։

„ — Եայէ, եղբայր իմ Ծապոյ, հեռու չենք ան լեռնէն. նայէ սա թըշնամեաց տկար գունդը, ինչպէս գթութիւն կը պաղատին մեզմէ։

„ — Ետեւի կողմէն, դաշտերու մէջէն, դուն հոսկէց, ես հոնտեղէն. գթութիւն չկայ անոնց համար։

„ Վամիները կը մռնչեն բոլոր երկրին մէջ, բոլոր երկրին մէջ կը մռնչեն բանակները. խիտ առ խիտ շարուած՝ թէ աջակողմէն և թէ ձախակողմէն յաղթութեան աղաղակներ կը հնչեցնեն ասոնք։

„ — Եղբայր, տես սա լուսաւոր լեռը։ Հոն տուին մեզի աստուածք յաղթութիւնը. հոն հոգիք գունդագունդ կը թռչութին հիմա ծառէ ՚ի ծառ, վախցընելով թռչունները, վայրի գաղանները, որոնք ահաւոր են ամենուն, բաց ՚ի բուերէն։ Երթանք անոր գագաթին վրայ թաղենք մարմիններն ու զոհի կերակուրները նուիրենք աստուածոյ. աստուածոյ որ զմեղ աղաղակներ զոհենք ուրախութեամբ, և երգ մը երգենք ՚ի

փառս նոցա, յաղթուողներուն կողպաստներն ընծայելով իրենց,,։

Ի՞նչ յաղթանակ է արդեօք ասիկայ, զոր սլաւ քերթողն անմահացուցեր է. ի՞նչ ազատութիւն է ասիկայ, որուն յիշատակը մինչեւ մեր ատենը հասեր է. — Ոչ ոք ՚ի քննաբանից կրցեր է ստուգիւ և ձիշդ որոշել թէ որ ժամանակին և որ թագաւորին վրայ կը խօսի քերթուածը. կը կարծուի թէ Լուդովիկոս Գերմանական կայսեր երեք որդւոց թագաւորութեան միջոցը հանդիպած ըլլայ այս դէպքն ու գրուած ըլլայ այս բանաստեղծութիւնը։

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Վաղան գաղղիացի մարտախատը :

Արաստիանոս Աըբրէգը տը Ա. պան, որ իր հայրենեաց ըրած անձնանուէր ու անշահասէր ծառայութիւններովն հոչակառ եղած է, ծնաւ ՚ի Բատրգոնտիա 1633 տարւոյն, որդի միջակ աստիճանի ազնուականութիւն ունեցող պաշտօնակալի մը. Իր ծնողքէն ան աստիճանի խեղճ ժառանգութիւն մը ինկաւ իրեն, որ իր նախկին գաստիարակութիւնն ալ բարերար անձի մը քով ձրի ստացաւ. երբ իր գաստիարակը իր միտքը կը զարգացըներ, Ա. պան նոյն միջոցին կը զօրացըներ, իր մարմինը՝ գաշտերն ու լեռները քալելով, և գեղացւոց աշխատութիւններուն մասնակից ըլլալով։ Երբոր տասնըօթը տարուան եղաւ, ելաւ իր բարերարին քովլէն՝ որպէս զի զինուորական ասպարիզին մէջ մռնայ, յոր կը յորդորուէր իր հօրը յիշատակովն ու իր աղգականաց օրինակովը, որ ամէնն ալ զինուորութեան մէջ էին։ Եւ զինուորական ոգւոյ՝ գիտութեանը տալով ինքզինքը, որ շատ բարձր գիտու-